

В.І. МЕЛЬНИК, О.І. ШИНДЕР, С.Я. ДІДЕНКО
Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка НАН України
вул. Тімірязєвська, 1, м. Київ, 01014, Україна

НОВІ МІСЦЕЗНАХОДЖЕННЯ РІДКІСНИХ ВИДІВ ФЛОРИ ПРИДНІПРОВСЬКОЇ ВИСОЧИНИ

Ключові слова: рідкісні види, Придніпровська височина

У 1999—2009 рр. ми провели флористичні дослідження на Придніпровській височині у Ставищенському р-ні Київської обл., Чигиринському р-ні Черкаської обл. та Голованівському, Новомиргородському, Ульянівському районах Кіровоградської обл., в результаті чого виявили нові місцезнаходження рідкісних видів, занесених до «Червоної книги України» — *Crocus reticulatus* Stev. ex Adams, *Listera ovata* (L.) R. Br., *Stipa capillata* L., — і регіонально рідкісних — *Arum besserianum* Schott і *Corydalis marschalliana* (Pall. ex Willd.) Pers. Наводимо описи нововиявлених місцезростань названих видів.

Crocus reticulatus — балкансько-причорноморсько-передкавказький вид, який в Україні перебуває на північно-західній межі ареалу і досить поширений у Лісостепу (крім Західного) та Степу. На Придніпровській височині загалом відомо понад 20 місцезнаходжень *C. reticulatus*, але частина з них, імовірно, зникла [KW, KWHA; 1, 4, 6, 7, 12, 13]. Виявлено також три нові локалітети виду: на околицях сіл Мельники Чигиринського р-ну Черкаської обл., Розділ Голованівського р-ну та Дельфінове Ульянівського р-ну Кіровоградської обл. (рисунки 1, 2).

Перше місцезростання цього виду приурочене до середньої частини схилу з нахилом 30° південно-східної експозиції (лівий берег правобережної притоки р. Тясмин) на заході с. Мельники — на присадибній ділянці. Висота

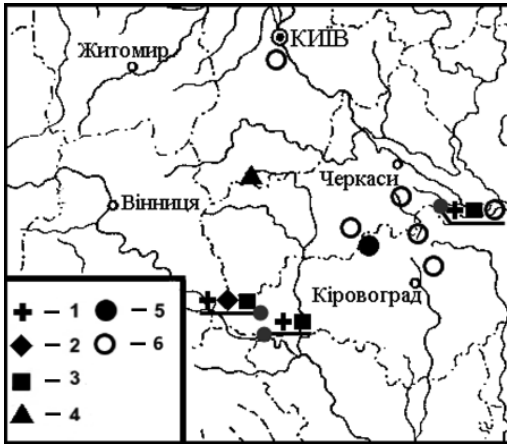
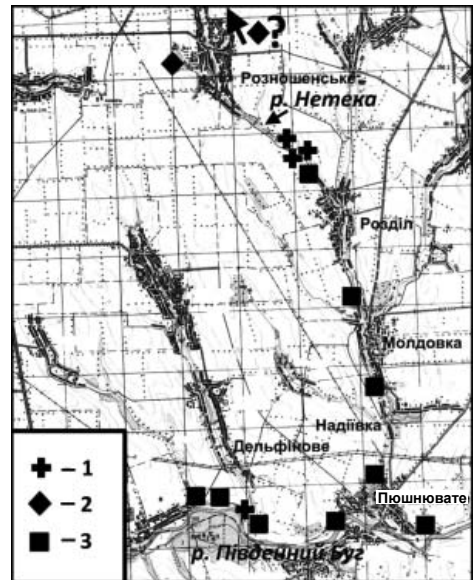

Рис. 1. Нові місцезнаходження рідкісних видів на Придніпровській височині: 1 — *Crocus reticulatus* Stev. ex Adams; 2 — *Listera ovata* (L.) R. Br.; 3 — *Stipa capillata* L.; 4 — *Arum besserianum* Schott; 5 — *Corydalis marschalliana* (Pall. ex Willd.) Pers.; 6 — відомі місцезнаходження *C. marschalliana*

Fig. 1. New localities of rare species on the Dnieper Upland: 1 — *Crocus reticulatus* Stev. ex Adams; 2 — *Listera ovata* (L.) R. Br.; 3 — *Stipa capillata* L.; 4 — *Arum besserianum* Schott; 5 — *Corydalis marschalliana* (Pall. ex Willd.) Pers.; 6 — known locations of *C. marschalliana*

Рис. 2. Розміщення локусів рідкісних видів на заході Кіровоградщини. Умовні позначення: 1 — *C. reticulatus*; 2 — *L. ovata*; 3 — *S. capillata*

Fig. 2. Schematic map of new populations of rare species in the western Kirovograd region. Symbols indicate: 1 — *C. reticulatus*; 2 — *L. ovata*; 3 — *S. capillata*

схилу — близько 35 м. Локалітет має розмір 12×5 м. На ділянці зростають лучно-степові види з домінуванням *Stipa capillata* та *Poa pratensis* L. Проективне покриття травостою — 90 %. Ділянка трохи витоптана, а у верхній частині схил укритий порослю *Robinia pseudoacacia* L. Щільність популяції *C. reticulatus* дуже висока: на 1 м^2 росте до 100 генеративних, 60 віргінільних і 40 іматурних особин виду, в середньому — 30, 22 та 15 відповідно, а загалом на ділянці нараховується понад 1500 генеративних особин.

Друге місцезнаходження *C. reticulatus* виявлене на кам'янистих схилах, укритих лучно-степовою рослинністю, в долині р. Нетека, між селами Розношенське Ульянівського р-ну та Розділ — Голованівського. Місцева назва урочища — Кар'єр. Популяція виду тут має довжину близько 1 км уздовж русла річки і складається з трьох локусів: 100×50 , 50×50 та 50×40 м відповідно.

Перший локус розміщений на схилі південної експозиції з нахилом 25°. Грунтовий шар тут несучільний і деградований. На поверхню виходять леси та граніти. Проективне покриття порушеного травостою — 70—80 %, ранньовесняної синузії — 5 %. Домінує у травостой *Botriochloa ischaetum* (L.) Keng, співдомінує — *Festuca rupicola* Heuff. На ділянці ростуть також *Clematis integrifolia* L., *Eremogone micradenia* (P. Smirn.) Ikonn., *Koeleria cristata* (L.) Pers., *Leopoldia tenuiflora* (Tausch) Heldr., *Phlomis pungens* Willd., *Plantago lanceolata* L., *Salvia nutans* L., *Teucrium chamaedrys* L., *Thymus marschallianus* Willd. Ранньовесняну синузю створюють *C. reticulatus*, *Gagea paczoskii* (Zapał.) Grossh., *Muscari neglectum* Guss. У місцях найвищої щільності популяції на 1 м² припадає 10 генеративних, 5 віргінільних і 3 іматурних особини, в середньому: 1 — 2, 0 — 1, 0 — 1 відповідно. Найкраще розвинені дорослі особини *C. reticulatus* у нижній частині схилу в екотоні між степовою рослинністю та рослинністю вологих лук. Загалом у локусі — майже 200 генеративних особин виду. Другий локус приурочений до середньої частини схилу північної експозиції з нахилом 35°, третій — до середньої частини схилу південної експозиції з нахилом 30°, частково вкритого порослю *Robinia pseudoacacia* та невеликою куртиною *Amygdalus nana* L. В обох локусах ґрунтовий шар сформований чорноземом середньосуглинковим потужним, проективне покриття травостою на цих ділянках — 90—95 %, структура подібна до описаної вище для першого локусу. Домінує в ньому *Botriochloa ischaetum*. У травостой другого локусу, крім того, трапляються *Campanula persicifolia* L., *Eryngium campestre* L., *Filipendula vulgaris* Moench, *Jurinea calcarea* Клоков, *Phlomis pungens*, третього — *Koeleria cristata* і *Poa pratensis*. У ранньовесняній синузії в обох локусах ростуть *C. reticulatus*, *Gagea paczoskii* та *Scilla bifolia* L. Популяційна структура в них подібна: на 1 м² росте 2—8 генеративних, 0—4 віргінільних і 0—2 іматурних особини. Загалом у другому локусі налічується 85, у третьому — 120, а всього в популяції — близько 400 генеративних особин *C. reticulatus*.

Трете місцезнаходження даного виду (на околицях с. Дельфінове) виявлене на схилі західної експозиції з нахилом 25° надзаплавної тераси р. Південний Буг. Локалітет має розмір 50 × 15 м. Схил вкриває добре збережена лучно-степова рослинність. Проективне покриття травостою — 90 %. Домінують у ньому *Festuca rupicola*, *Koeleria cristata* і *Poa angustifolia* L. Крім того, тут зростають *Iris graminea* L., *I. halophila* Pall., *Limonium platyphyllum* Lincz., *Pulsatilla pratensis* (L.) Mill., *Stipa capillata* та інші види, а в ранньовесняній синузії — *C. reticulatus*, *Gagea paczoskii*, *Hyacinthella leucophaea* (K. Koch) Schur і *Muscari neglectum*. Популяційна щільність *C. reticulatus* досить висока — до 20 генеративних особин на 1 м², у середньому — 2 генеративні, 2 віргінільні та 1 іматурна. Загалом на ділянці росте до 1000 генеративних особин виду.

Listera ovata — євразійський неморальний вид, що в Україні перебуває на південній межі ареалу. Окремий ізольований ексклав ареалу приурочений до Кримських гір. На Придніпровській височині відомо близько 20 місцезнаходжень *L. ovata* в її північній частині [KW, 2, 13]. Ми знайшли нове місцезростання виду в околицях с. Розношенське (рисунки 1, 2).

Популяція виду виявлена в сухій балці в північній частині ясеневого насадження із західного боку села і займає площу близько 1 га. Зімкнутість крон деревостану — 0,8—0,9, вік дерев — 70 років. У деревостані домінує *Fraxinus excelsior* L. з участю поодиноких особин *Quercus robur* L. Ділянка флористично бідна. Добре виражений підлісок формують *Acer negundo* L., *Sambucus nigra* L. та *Swida sanguinea* (L.) Opiz. Незначно виражений підріст *Fraxinus excelsior*. Проективне покриття трав'яного ярусу — 30—50 %. До його складу входять *Allium waldsteinii* G. Don., *Conium maculatum* L., *Geum urbanum* L. та поодинокі особини окремих рудеральних видів. Ранньовесняну синузю формують *Gagea lutea* (L.) Ker.-Gawl. і *Muscari neglectum*. Загалом у межах популяції виявлено 2 генеративні, 5 віргінільних і 2 іматурні поодинокі особини *L. ovata*. Вони мають пригнічений вигляд, і їхні вегетативні частини швидко всихають, коли в червні настає спекотна погода. Оскільки місцезростання виду приурочене до лісових культур, можна припустити, що він занесений сюди насінням із Голочанського лісу, розташованого на 2,5 км північніше. Виявлений локалітет *L. ovata* є найпівденнішим у центральній частині України.

Stipa capillata — євразійський степовий вид. В Україні поширений практично по всій території, за винятком Карпат і Полісся. На Придніпровській височині відомо понад 70 його місцезнаходжень [KW, KWHA; 1, 4, 6, 8, 13]. Ми знайшли нові локалітети *S. capillata* в с. Мельники (Черкаська обл.), між селами Розділ і Люшнювате Голованівського р-ну та на околицях сіл Дельфінове і Кошаро-Олександрівка Ульянівського р-ну Кіровоградської обл. (рисунки 1, 2)

Про умови місцезростання виду в с. Мельники йдеться вище — там, де описується *C. reticulatus*. Популяція *S. capillata* має розмір 20 × 5 м за середньої щільності — 5—7 генеративних особин на 1 м².

Популяція *S. capillata* між селами Розділ і Люшнювате займає схили р. Нетека впродовж 12 км і складається з окремих, переважно нечисленних локусів. На північ від с. Розділ виявлено локус розміром 4 × 2 м на схилі північної експозиції на межі насадження *Robinia pseudoacacia* з різнотравно-злаковим травостоєм та угруповання асоціації *Chamaecytisetum (ruthenicae) calamagrostidosum (epigeioris)*. У популяції налічується до 40 генеративних особин виду. Невелику куртину (близько 10 генеративних особин) *S. capillata* знайдено на околиці с. Молдовка з північного боку, в старому яблуневому саду, біля дороги Розділ — Молдовка. У травостої ділянки з проективним покриттям 70—80 % домінують *Dactylis glomerata* L. і *Poa pratensis*. Досить чисельний популяційний локус виявлений на схилах лівого берега р. Нетека, між селами Молдовка і Надіївка. На ділянці, розмір якої близько 900 × 40 м, трапляється багато куртин виду, переважно на схилі західної експозиції з нахилом до 30°. Подекуди тут є гранітні відслонення. Проективне покриття травостою — 70—90 %. У ньому домінують *Botriochloa ischaetum*, *Koeleria cristata* та *S. capillata*. З інших видів найчастіше трапляються *Eryngium campestre*, *Leopoldia tenuiflora*, *Phlomis pungens*, *Teucrium chamaedrys* і *Thymus marschallianus*, значно рідше — *Pulsatilla pratensis*. Щільність популяції *S. capillata* досягає 6—8 генеративних особин на 1 м². Загалом у локу-

сі зростає понад 1000 генеративних особин виду. В подібних умовах нечисленні популяції *S. capillata* трапляються поблизу с. Люшнювате (по схилах долини Південного Бугу).

Локалітет *S. capillata* на околицях сіл Дельфінове та Кошаро-Олександрівка приурочений до схилів лівого берега Південного Бугу, вкритих лучно-степовими угрупованнями, і тягнеться вузькою смугою завдовжки близько 1,5 км упродовж русла річки від східної частини с. Кошаро-Олександрівка до межі Ульяновського та Голованівського районів південніше с. Дельфінове. У цьому локалітеті *S. capillata* переважають нечисленні локуси. Найбільший серед них виявлено майже на межі районів. Умови місцезростання в ньому описані вище (локалітет *C. reticulatus*). Розміри даного локусу *S. capillata* — приблизно 80 × 15 м. На окремих ділянках вид домінує у травостой. Популяційна щільність у локусі — до 8 генеративних особин на 1 м², у середньому — 4—5. Загалом у межах локалітету налічується кілька сотень генеративних особин виду. Слід зауважити, що два останні локалітети *S. capillata* в минулому, до заселення цієї території, були частинами однієї величезної популяції на плато по лівому березі Південного Бугу. Вищезгадані популяції *S. capillata* зазнають помірного антропогенного навантаження.

Arum besserianum — карпатсько-подільський вид, вікарний західноєвропейському *A. maculatum* L. Він повсюдно поширений на Подільській височині, значно рідше трапляється в Карпатах [5, 11 та ін.] і є надзвичайно рідкісним видом на Волинській [9] і Придніпровській [5] височинах. На заході останньої *A. besserianum* розсіяно зростає у північно-східній частині Вінницької обл. Далі на схід відомо лише два його місцезнаходження: в Монастирищинському лісництві (ліс Цибульова) у Черкаській обл. (КВ: Гринь, 1937) та на околицях с. Стрижанівка Ставищенського р-ну Київської обл.: у лісопосадці з підростом *Carpinus betulus* L. (КВ: Бортняк, 1982). Ми виявили нове місцезростання виду на залісненому правому березі р. Гнилий Тікич, між селами Сніжки та Розкішна Ставищенського р-ну Київської обл. (рис. 1).

Популяція *A. besserianum* має розмір 100 × 70 м і займає нижню частину схилу, вкритого грабовим лісом, та екотону між ним і заболоченим вільховим лісом. У деревостані цієї ділянки домінують *Carpinus betulus* L., *Fraxinus excelsior* і *Acer pseudoplatanus* L., а біля підніжжя схилу — *Alnus glutinosa* (L.) Gaertn. Вік дерев — близько 40 років, зімкнутість крон — 0,8, проективне покриття трав'яного ярусу — 30—40 %. Тут ростуть *Asarum europaeum* L., *Dryopteris filix-mas* (L.) Schott, *Galeobdolon luteum* Huds., *Galium aparine* L. і *Stellaria holostea* L. Ранньовесняна синюзія, крім *A. besserianum*, представлена *Gagea lutea* та *Mercurialis perennis* L. Максимальна щільність популяції *A. besserianum* спостерігається у смужі вздовж схилу на висоті 3—4 м над рівнем ґрунтових вод і становить 6—12 дорослих особин на 1 м², а в середньому — 3—4. Дорослі особини виду ростуть поодинокі або у складі невеликих куртин. Загалом на ділянці нараховується 200—300 дорослих особин *A. besserianum*. Його нове місцезнаходження, а також те, що на околицях с. Стрижанівка, є найбільш східними в ареалі виду.

Corydalis marschalliana — балкансько-східноєвропейсько-малоазійський неморальний вид. В Україні, через яку проходить північно-західна межа його поширення, *C. marschalliana* загалом трапляється досить рідко, переважно в Гірському Криму та Лівобережному Лісостепу [3, 4]. На Придніпровській височині вид перебуває поблизу межі ареалу. Тут донедавна було відомо лише п'ять місцезнаходжень *C. marschalliana*: одне — в Київській обл. (у Феофаніївському лісі біля Києва (KW: Краснов, 1962)); два — в Черкаській (на околицях м. Шпола (KW: Мороз, 1975) та в лісі на г. Юровій, біля м. Сміла [3]), і два — в Кіровоградській обл. (в урочищі Чорний ліс Знаменського р-ну (KW: Андрієнко, Прядко, 1982) та на околицях смт Єлизаветградка Олександрівського р-ну [3]). У 2006 р. ми виявили два нові місцезнаходження *C. marschalliana*: в урочищі Холодний Яр, поблизу с. Мельники, та біля с. Защита Новомиргородського р-ну Кіровоградської обл. (рис. 1).

У Холодному Яру цей вид поширений у деревостанах із *Fraxinus excelsior*. Ценотичні умови місцезростань його і *Galanthus plicatus* Vieb. наведені в нашій попередній публікації [10]. На описаних ділянках участь *C. marschalliana* в ранньовесняних синузях незначна — 1—3 %. На ділянках, де зростає велика кількість *Fraxinus excelsior* у деревостані, *C. marschalliana* у ранньовесняній синузії домінує: його проективне покриття становить 50—60 %, середня щільність популяції — 14—16 генеративних особин на 1 м².

На околицях с. Защита локалітет *C. marschalliana* займає схили північної експозиції залісненої балки. Загальна площа лісового масиву — близько 50 га. В деревостані домінує *Quercus robur*, поодинокі трапляються *Acer platanoides* L., *Carpinus betulus*, *Fraxinus excelsior* та *Populus tremula* L. Середній вік дерев — 85 років, висота — 20—25 м, діаметр стовбурів — 40 см, зімкнутість крон — 0,8. На ділянці добре виражений підріст *Carpinus betulus*. Розріджений підлісок формують *Corylus avellana* L., *Euonymus europaea* L. і *Sambucus nigra*. У травостой домінують *Aegopodium podagraria* L., *Asarum europaeum* з участю *Polygonatum hirtum* (Bosc. ex Poir.) Pursh, *Viola canina* L. Проективне покриття ранньовесняної синузії трав'яного покриву — 90—98 %, доміанти ранньовесняної синузії — *C. marschalliana* — близько 80—90 %. До складу синузії входять також *Anemonoides ranunculoides* (L.) Holub, *Corydalis cava* (L.) Schweigg. & Koerte, *C. solida* (L.) Clairv., *Gagea lutea*, *Lathraea squamaria* L., *Mercurialis perennis*, *Pulmonaria obscura* Dumort. і *Scilla siberica* Haw. У середньому в популяції на 1 м² ростуть 23 генеративні, 12 віргінільних, 32 іматурні та 30 ювенільних особин *C. marschalliana*.

Із описаних вище нових місцезнаходжень рідкісних видів Придніпровської височини жодне не перебуває під охороною. Тому з метою збереження виявлених популяцій рідкісних видів та угруповань, у складі яких вони зростають, згадані ділянки доцільно включити до природно-заповідного фонду України.

Гербарні зразки рідкісних видів із нововиявлених на Придніпровській височині місцезростань передані до Гербарію Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України (KW) та Гербарію Національного ботанічного саду ім. М.М. Гришка НАН України (KWHA).

1. Аркушина Г.Ф., Попова О.М. Раритетні судинні рослини в урбанофлорі Кіровограда // Вісн. Одеськ. нац. ун-ту. — 2002. — 7, вип. 1. — С. 27—30.
2. Борділовський Є.І. *Listera* R. Br. // Флора УРСР. — К.: Вид-во АН УРСР, 1950. — Т. 3. — С. 329—332.
3. Борділовський Є.І. *Corydalis* Med. // Флора УРСР. — К.: Вид-во АН УРСР, 1953. — Т. 5. — С. 184—195.
4. Прядко О.І., Онищенко В.А., Сіденко В.М. Ботанічні раритети Кіровоградщини // Заповідні куточки Кіровоградської землі / За ред. Т.Л. Андрієнко. — К.: Арктур-А, 1999. — С. 34—53.
5. Вісюліна О.Д. *Arum* L. // Флора УРСР. — К.: Вид-во АН УРСР, 1950. — Т. 3. — С. 9—14.
6. Гриценко В.В. Лучні степи Київського плато: флора, рослинність, популяції рідкісних видів та охорона // Автореф. дис. ... канд. біол. наук. — К., 2007. — 20 с.
7. Гриценко В.В. *Crocus reticulatus* Stev. ex Adam (*Iridaceae*) на Київському плато // Й.К. Пачоський та сучасна ботаніка (Відп. ред. М.Ф. Бойко). — Херсон: Айлант, 2004. — С. 264—268.
8. Лавренко Є.М. *Stipa* L. // Флора УРСР. — К.: Вид-во АН УРСР, 1940. — Т. 2. — С. 117—131.
9. Мельник В.И. Новые виды для флоры Волынской возвышенности (Украина) // Ботан. журн. — 2004. — 83, № 6. — С. 1022—1026.
10. Мельник В.И., Диденко С.Я., Спрягайло А.В. *Galanthus plicatus* Bieb. (*Amaryllidaceae*) — новый вид для флоры равнинной части Украины // Ботан. журн. — 2007. — 92, №8. — С. 1154—1160.
11. Ткачик В.П. Рід *Arum* в західній частині України // Укр. ботан. журн. — 1993. — 50, № 4. — С. 40—46.
12. Фомін О.В., Борділовський Є.І. *Crocus* (Tourn.) L. // Флора УРСР. Т. 3. — К.: Вид-во АН УРСР, 1950. — С. 277—283.
13. Червона книга України. Рослинний світ / За заг. ред. Я.П. Дідуха. — К.: Глобалконсалтинг, 2009. — 900 с.

Рекомендує до друку
С.Л. Мосякін

Надійшла 25.12.2009

В.И. Мельник, А.И. Шиндер, С.Я. Диденко

Национальный ботанический сад им. Н.Н. Гришко НАН Украины, г. Киев

НОВЫЕ МЕСТОНАХОЖДЕНИЯ РЕДКИХ ВИДОВ ФЛОРЫ ПРИДНЕПРОВСКОЙ ВОЗВЫШЕННОСТИ

Приведены новые местонахождения пяти редких видов флоры Украины на Приднепровской возвышенности: *Crocus reticulatus* Stev. ex Adams, *Listera ovata* (L.) R. Br., *Stipa capillata* L., *Arum besserianum* Schott и *Corydalis marschalliana* (Pall. ex Willd.) Pers. Описаны ценоотические условия местообитаний этих видов в новых локалитетах.

К л ю ч е в ы е с л о в а: редкие виды, Приднепровская возвышенность

V.I. Melnyk, O.I. Shnyder, S.Y. Didenko

M.M. Gryshko National Botanical Garden, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

NEW LOCATIONS OF RARE SPECIES FOR THE FLORA OF THE DNIEPER UPLAND

New locations of five species rare for the flora of Ukraine, *Crocus reticulatus* Stev. ex Adams, *Listera ovata* (L.) R. Br., *Stipa capillata* L., *Arum besserianum* Schott, and *Corydalis marschalliana* (Pall. ex Willd.) Pers., are recorded on the Dnieper Upland. Coenotic conditions of the species habitats in the new localities are described.

К e y w o r d s: rare species, Dnieper Upland